

Průvodce vývojem ekonomické teorie

Kamil Fuchs

2005

Učební text je určen studentům navazujícího distančního studia na ESF. Slouží jako průvodce k základní učebnici: Holman R., a kol.: Dějiny ekonomického myšlení. Praha, C.H.Beck 1999. ISBN 80-7179-238-1.

Znak

- EKTE Ekonomické teorie

Určení

- Pro výuku všech studijních oborů v distanční formě navazujícího magisterského studia na Ekonomicko-správní fakultě MU

Garant/autor

- Prof. PhDr. Kamil Fuchs, CSc.

Cíl

Vymezení cíle

Studijní průvodce nastiňuje vývoj předmětu ekonomie a jeho mezníky. Ilustruje vztah předmětu zkoumání ekonomie a dobového kontextu společenského a hospodářského. Snahou je ukázat, že hospodářský vývoj představuje impuls pro identifikaci problémů a formulování otázek. Vývoj teorie ekonomie jako reakce na měnící se podmínky a stav vývoje samotné ekonomické teorie. Záměrem je rovněž ilustrovat snahu o překonání dosavadních pojetí jako faktor stimuluje rozvoj teorie ekonomie i faktor ovlivňující způsob interpretace nových poznatků. Na základě toho i vysvětlení opodstatněnosti (nezbytnosti) alternativních přístupů k hospodářským jevům a z toho plynoucí spory o metodu ekonomie a její předmět.

Základním cílem je dosažení **hlubšího a celistvějšího pochopení teorie mikroekonomie a makroekonomie v jejich vzájemné vazbě i v kontextu přesnějšiho chápání současného stavu ekonomie.**

Dovednosti a znalosti získané po studiu textu

Sledováním proměn předmětu zkoumání a metod analýzy získáte předpoklady k překonání jednostrannosti a zjednodušení učebnicového výkladu ekonomie hlavního proudu. Ujasnění předností i omezení jednotlivých přístupů Vám vytvoří předpoklady k aktivnímu užití zvládnuté a osvojené teorie v aplikaci na konkrétní hospodářské otázky.

Na základě zvládnutí studia uvedených tématických okruhů by se měla výrazněji projevit nejen Vaše vyšší schopnost identifikovat vypovídací hodnotu informací o hospodářském vývoji, ale rovněž schopnost orientovat se v alternativních názorech a postojích presentovaných v odborném tisku, případně v masmédiích.

Časový plán

Časová náročnost

presenční část – tutoriál	8 hodin
samostudium	60 hodin
vypracování POTu	3 hodiny
autokorelační testy	9 hodin

příprava na zkoušku	20 hodin
Celkový studijní čas	100 hodin

Harmonogram

1. - 3. týden semestru	samostudium (1. – 2. blok)
4. - 6. týden	samostudium (3. – 4. blok)
7. - 9. týden	samostudium (5. – 6. blok)
10. týden	vypracování POTu
11. - 13. týden	samostudium (7. – 8. blok)

Způsob studia

Studijní pomůcky

Základní literatura:

Holman R., a kol.: Dějiny ekonomického myšlení. Praha, C.H.Beck 1999. ISBN 80-7179-238-1.

Doporučená literatura:

<http://cepa.newschool.edu/het/>

Způsob studia

Základní formou je samostudium opírající se o zvládnutí studijní opory a využití výše uvedené učebnice. K prohloubení a rozšíření znalostí je možno využívat některé další zdroje, např. výše uvedená adresa <http://cepa.newschool.edu/het/>, na které je možno podle abecedního rejstříku vyhledat podrobnější informace o hlavních osobnostech.

Pochopení a osvojení učebního textu vytváří dostatečné předpoklady pro úspěšné absolvování závěrečné písemné zkoušky. K orientačnímu ověření dosažené úrovně zvládnutí látky mohou posloužit autokorelační testy přístupné v průběhu výukových týdnů na e-learningové stránce předmětu.

Na uvedené stránce je rovněž zadání POTu, který musí být odevzdán do 10. týdne semestru.

<u>1. Přeměna ekonomického myšlení v ekonomickou vědu</u>	6
<u>1.1 Antické zdroje rozvoje ekonomického myšlení</u>	6
<u>1.2 Učení kanonistů a vývoj ekonomického myšlení</u>	8
<u>1.3 Obecná charakteristika merkantilistických názorů</u>	9
<u>1.4 Zrod klasické politické ekonomie</u>	11
<u>1.5 Smithova politická ekonomie</u>	17
<u>2. Vývoj ekonomie 19. století jako faktor ovlivňující marginalistickou revoluci</u>	21
<u>2.1 Klasická politická ekonomie po Smithovi</u>	21
<u>2.2 Klasická politická ekonomie druhé třetiny 19. století</u>	24
<u>2.3 Národní ekonomie historické školy v Německu</u>	27
<u>2.3 Sociální kritiky kapitalismu a vznik socialistických ekonomických názorů</u>	31
<u>2.4 Vznik názorů na socialismus</u>	33
<u>2.5 Politická ekonomie Karla Marxe</u>	35
<u>3. Marginalistická revoluce</u>	40
<u>3.1 Předchůdci teorie mezní užitečnosti</u>	40
<u>3.2 Předchůdci neoklasické ekonomie</u>	42
<u>3.3 Počátek marginalismu v Anglii</u>	43
<u>3.4 Rakouská škola</u>	44
<u>4. Neoklasická ekonomie</u>	49
<u>4.1 Ordinalistické pojetí teorie mezní užitečnosti V. Pareta</u>	49
<u>4.2 Walrasův model všeobecné ekonomické rovnováhy</u>	50
<u>4.3 Anglo-americká škola</u>	51
<u>5. Krize neoklasické ekonomie</u>	55
<u>5.1 Charakter konkurence podle F. Knighta</u>	55
<u>5.2 Teorie nedokonalé konkurence</u>	56
<u>6. Keynesiánská ekonomie</u>	60
<u>6.1 Charakteristika Keynesovy ekonomie</u>	60
<u>6.2 Neokeynesiánství</u>	63
<u>6.3 Postkeynesiánství a novokeynesiánství</u>	66
<u>7. Konzervativní ekonomie</u>	68
<u>7.1 Liberální zdroje</u>	68
<u>7.2 Monetarismus</u>	70
<u>7.3 Nová klasická makroekonomie</u>	72
<u>7.4 Ekonomie strany nabídky</u>	73
<u>8. České ekonomické myšlení</u>	75
<u>8.1 Počátky českého ekonomického myšlení</u>	75
<u>8.2 Vývoj českého ekonomického myšlení v 19. století</u>	77
<u>8.3 Ekonomické myšlení v první polovina 20. století</u>	80

1. Přeměna ekonomického myšlení v ekonomickou vědu

Obsahově se vztahuje ke kapitolám 1. – 4.2. základní učebnice

1.1 Antické zdroje rozvoje ekonomického myšlení

Ekonomické myšlení se po dlouhá staletí rodilo, formovalo a rozvíjelo v rámci širšího filozofického proudu myšlení. Není proto náhodou, že mezi prvními osobnostmi nalezneme významné myslitele antické filozofie. S nimi jsou spjaty první pokusy o teoretické vyjádření ekonomických názorů.

Charakteristika antických ekonomických názorů:

- naturální hospodářství chápáno jako jediná přirozená forma
- společensky nejprospěšnější hospodářskou činností je zemědělství
- fyzická práce je vnímána jako méněcenná (odvozeno z chápání společenské struktury společnosti jako dané a přirozené), vyšší uznání získává postupně práce v zemědělství
- výroba pro trh (směnu) – tržní hospodářství je soustava nepřirozená
- obchod obecně nevhodný, obchod pro zisk je škodlivý. Postupně se prosazuje uznání obchodu umožňujícího realizovat přebytky nebo získat to, čeho nebylo dosaženo vlastní výrobou
- obchod pro zisk je odmítán i proto, že by znamenal obohacení jednoho na úkor druhého (porušení ekvivalence směny)
- lichva je aktivita škodlivá, zavrženíhodná
- schopnost pronikat do ekonomických jevů potvrzuje chápání dělby práce jako faktoru ovlivňujícího kvalitu a produktivitu výrob

Nezastupitelné místo ve vývoji ekonomického myšlení náleží **Xenofonovi (430 – 355 př. n.l.)**. Autor spisu *Oikonomikos* (oikos – dům, nomos – pravidlo, zákon) předurčil název budoucí vědy. Spis pojednává o tom, jakým způsobem by měla být vedena a spravována domácnost a její hospodářství. Na dlouhá staletí je Xenofonův pohled reprezentativním pohledem na hospodářství a chápání jeho souvislostí.

Xenofon se nevěnoval pouze naturálnímu hospodářství, jeho pozornost přitahoval i trh a směna. Do ekonomického myšlení přináší ideu, že to co je směňováno (zboží) musí mít dvě vlastnosti, má-li být směneno:

- musí být užitečné (mít užitnou hodnotu)
- musí mít i hodnotu směnnou (schopnost projít směnnou transakcí).

Pro Xenofona byl charakteristický i liberálnější přístup k obchodu.

Platón (427 – 347 př.n.l.) vyjádřil řadu ekonomických myšlenek ve svém projektu ideálního státu, ve kterém hrála důležitou roli představa o přirozené povaze člověka a přirozených rozdílech mezi lidmi, kteří jsou tak předurčení pro různé činnosti a tomu odpovídající postavení. V ideálním státě se společnost dělí na tři třídy: vládce, vojáky a pracující, přičemž soukromé vlastnictví je vhodné pouze pro poslední třídu, která vyrábí a směňuje. Pro první dvě třídy je nežádoucí, neboť bohatství ničí morální hodnoty, vede k upřednostňování vlastních, soukromých zájmů. Neexistence soukromého vlastnictví tak měla být garancí, že vládci se budou řídit morálními hodnotami.

Aristoteles (384 – 322 př.n.l.) je autorem dvou spisů obsahujících závažné myšlenky, kterými ovlivnil další vývoj ekonomického myšlení a stal se zdrojem pozdějších myslitelů. Jedná se o spisy

Politika a také *Etika Nikomachova*. Ekonomické názory jsou v obou spisech vyjadřovány v těsném kontextu na politickou filozofii a zejména etiku. Od předchozích autorů se odlišuje i schopností vyjádřit myšlenky v teoretické rovině.

Aristotelova soustava ekonomických názorů je charakteristická rozlišováním dvou základních forem nabývání majetku, které pojmově odlišuje jako ekonomiku a chrematistiku.

- **ekonomika** je označení pro soustavu naturálního hospodářství, které je chápáno jako přirozená forma zahrnující získávání statků ke spotřebě výrobou, sběrem volných plodů přírody, případně jiné přímé formy (vojenské výboje atd.)
- **chrematistika** je soustava směnného (tržního) hospodářství, zahrnující získávání majetku obchodem případně lichvou. Jako celek je nepřirozená.

Hledisko přirozenosti či nepřirozenosti uplatňuje i na ostatní ekonomické jevy. Např. na vlastnictví, které je přirozené, pokud umožňuje, aby si domácnost zajišťovala vše nezbytné k životu. Takové soukromé vlastnictví je žádoucí, motivující k efektivnímu hospodaření. Je-li vlastnictví motivováno hromaděním peněžního majetku (chrematistika), je nepřirozeným. V tomto kontextu ostře odmítal úvahy o společenském vlastnictví, kterému vytýkal, že:

- podlamuje osobní iniciativu a zájem na výsledcích práce
- vyvolává změny v hodnotovém systému, které negativně ovlivňují výchovu mladší generace.

Mnohé významné myšlenky Aristotela jsou spjaty s analýzou nepřirozené soustavy – chrematistiky. Především správně vyvozuje vznik směny z rozvoje naturální soustavy a prohlubování dělby práce.

Peníze chápe jako produkt vývoje směny a rozlišuje všechny funkce, které peníze plní. Chápání vzniku peněz jako prostředníka usnadňujícího směnu (přirozená funkce peněz) mu slouží k argumentaci, že půjčování peněz za účelem získání dodatečných peněz znamená, že se peníze chovají nepřirozeně, zpronevěřují se svému poslání transakčního prostředku. Obdobně nepřirozený je i obchod pro zisk.

Z hlediska formování ekonomie jako vědy analyzující tržní alokaci zdrojů se staly významné pasáže knihy *Etika Nikomachova*, ve kterých analyzuje směnu. Navazuje na Xenofonovo pojetí dvou vlastností zboží a věnuje pozornost analýze směny, ve které vystupuje užitečnost statku (užitná hodnota) jako předpoklad směny, přičemž směna je výměnou různých užitných hodnot. Aristotelův přístup je širší, chápe směnu jednak ve vztahu k dělbě práce, ale také vnímá její roli v mechanismu tržních výrob (hospodářství). Navíc je jeho přístup silně prostoupen etickou dimenzí, ve které se jeho ekonomické názory rozvíjejí.

„*Výrobky se musí vyrovnávat.* (Tak je to i při ostatních uměních a řemeslech. Zanikly by, kdyby umělec svojí činností nevytvořil produkt, který by se dal kvantitativně a kvalitativně ohodnotit, a nebyl by za něj odběratelem kvantitativně jakož i kvalitativně přiměřeně odměněn).“

„*Proto všechno, co se směňuje, musí být nějak srovnatelné.* K tomu přispěly peníze a stávají se v určitém smyslu prostředkem.“ „Musí existovat nějaké měřítko, kterým se poměrují všechny věci, jak jsme již řekli. Tím je v pravém a vlastním smyslu potřeba, která všechno udržuje pohromadě - neboť kdyby lidé nic nepotřebovali, nebo kdyby neměli stejné potřeby, směna by buď vůbec neexistovala nebo neexistovala žádná vzájemná výměna.“

„Proto všechno musí mít svoji cenu, jenom tak bude vždy možná směna, a když tato, potom bude i společnost. Peníze jako měřítko činí všechny věci měřitelnými a tím vytvářejí mezi nimi rovnost. *Bez směny by neexistovala společnost, ani směna bez rovnosti, ani rovnost bez vzájemné měřitelnosti.*“

Tím je současně precizně formulován *princip ekvivalence ve směně*, jehož kořeny jsou spjaty s ideou spravedlnosti ve směně. (Princip vyjadřuje, že ve směně se sice směňují různá zboží - různé užité hodnoty, ale v poměru, ve kterém směňovaná množství mají stejnou hodnotu). Tím se u Aristotele stává základní rovinou analýzy směny problém identifikace toho co je společné pro různé statky a nahlížení na směnu jako výměnu ekvivalentů (ve směňovaném zboží je onoho společného obsaženo stejné množství). Jen tak je splněna podmínka, že ve směně nedojde k obohacení jednoho na úkor druhého.

1.2 Učení kanonistů a vývoj ekonomického myšlení

Corpus iuris canonici – kanonické právo, resp. jeho vypracování ovlivnilo vývoj ekonomického myšlení. Kanonisté, středověcí myslitelé, kteří se podíleli na vypracování církevního práva ovlivnili svými názory a přístupy vývoj ekonomického myšlení v době, kdy se pozvolně začaly vytvářet podmínky pro rozvoj tržního prostředí ekonomik a prosazoval se trvale rostoucí význam trhů. Dominující osobností této epochy byl Tomáš Akvinský, jehož názory jsou plně reprezentativní co do obsahu a nezastupitelné co do vlivu na další vývoj.

Hlavní představitelé ekonomického myšlení kanonistů:

Tomáš Akvinský 1225 – 1274

Jan Duns Scottus 1226 – 1308

Johannes Buridanus 1295 – 1366

Mikuláš Oresmus 1320 – 1382

Charakteristické pro soustavu názorů kanonistů jsou *dva paralelní zdroje*, kterými jsou autority světské i církevní. V prvním případě se jedná především o myšlenky antických filozofů, mezi nimiž zaujímá významné postavení právě Aristoteles. Ve druhém případě jsou to především Starý a Nový zákon a jiné křesťanské spisy.

S vývojem křesťanství procházely proměnami i ekonomické názory. Ve změnách se odráží měnící se a rostoucí role křesťanství ve společnosti a jejím uspořádání. Původní negativní vztah k práci, odmítání bohatství (často citované Evangelium sv. Matouše) a soukromého vlastnictví (Barnabáš z Kypru) jsou odrazem sociální základny raně křesťanských obcí. Ještě ve 4. století uvádí **Hieronimus (348 – 420)**, že každý boháč je hříšníkem nebo dědicem hříšníka. Hromadit půdu nebo peníze znamená brát jiným co jim náleží.

Jako zlomový je možno označit spis **Aurelia Augustina (354 – 430) O státě božím**, ve kterém se vedle zdůraznění toho, že Bůh nezná žádné sociální ani hospodářské rozdíly, že soukromé vlastnictví se udržuje pouze světskou mocí, uváděno také, že všichni mají povinnost žít se tělesnou prací. Tato povinnost je presentována jako nedotknutelný apoštolský příkaz.

V následujících staletích po rozpadu Římské říše nalézají ekonomické názory své vyjádření především v normativních podobách obsažených v kodexech panovníků, které upravují i hospodářské poměry.

Charakteristika ekonomických názorů po rozpadu říše Římské do 12. století:

- *zemědělství je stále považováno za nejprospěšnější z hospodářských činností (nemůže se Bohu nelíbit)*
- *ideálem zůstává naturální hospodářství*
- *v zásadě je zachován rezervovaný až odmítavý postoj k tržnímu hospodářství*
- *postupně je přijímán obchod splňující podmínku spravedlivého zisku (nejedná se o apriori odmítavý postoj, ale nemůže se Bohu líbit)*
- *zcela nepřijatelné je půjčování peněz na úrok, což vyústuje až do konkrétních zásahů proti lichvě. Ve 4. století zakazuje církevní koncil duchovním, aby přijímali či platili úrok, v 5. století bylo omezení rozšířeno na laiky, ve 12. století následovalo doplnění v podobě hrozby exkomunikace z církve a odepření církevního pohřbu*
- *stávající pozemkové vlastnictví je prohlášeno za uspořádání vlastnických poměrů, které vnáší do vztahů ve společnosti řád*

Akvinský je významný pro vývoj evropského ekonomického myšlení tím, že znovu zpřístupnil myšlenky antických filozofů. Ve svém díle přebírá ekonomické názory Aristotela a rozpracovává nové zdůvodnění, které je v souladu s křesťanskými autoritami. Příkladem je argumentace proti úroku, kde dominující se stala myšlenka, že úrok je odměna za čas, po který musí věřitel čekat na vrácení zapůjčené částky. Čas však náleží Bohu, a proto je nepřipustné, aby si odměnu přisvojoval člověk.

Snaha o dosažení harmonie mezi filozofií Aristotela a křesťanským učením (tomistická syntéza) je charakteristická pro Akvinského filozofii která je obsažena v jeho stěžejním díle *Summa Theologica*.

Nejvýznamnější konstrukcí kanonistů, z hlediska vkladu do vývoje ekonomického myšlení, je jejich spravedlivá cena (*justum pretium*). Konstrukce představuje pokračování etického, morálního přístupu ke směně, který byl založen výkladem Aristotela. Jedná se o pokus normativně vyjádřit, za jakých podmínek (jaká výše ceny) je cena morální (spravedlivá), tzn. *není zdrojem obohacení* jednoho na úkor druhého. Cena vyšší je nemorální a hříšná. V tomto kontextu je uchován v konstrukci i princip ekvivalence ve směně. *Přiměřenost* se posuzuje ve vztahu k udržení životního standardu rodiny odvozeného od jejího společenského postavení. Do konstrukce se tak promítají současně dvě hlediska:

- jedno je spjato s náklady na výrobu a prodej
- druhé přihlíží ke společenskému postavení výrobce a obchodníka

Konstrukce je významná tím, že poprvé výslovně *vztahuje cenu k jejím nákladům* (dominující přístup klasické politické ekonomie). Do ekonomického myšlení vstupuje reprodukční funkce ceny.

Strukturu spravedlivé ceny tvoří:

- *náklady výrobce na výrobu*
- *náklady obchodníků na dopravu a prodej + přiměřený (spravedlivý) zisk obchodníka*
- *daně, cla, mýta a jiné poplatky, které musí být obchodníkem uhrazeny*

Náklady výrobce jsou chápány jako náklady přiměřeného živobytí. Zisk obchodníka byl chápán jako rozdíl mezi cenou, za kterou pořizuje a cenou, za kterou prodává. Ostatní poplatky mají charakter dodatečného nákladu obchodníka.

U mnohých kanonistů se vedle dominující konstrukce spravedlivé ceny objevují i myšlenky alternativní, přeznamenávající budoucí nástup užitečnostního pohledu na cenu. Např. **Scottus** spojuje spravedlivou cenu i s představou subjektivního ocenění a **Buridanus** chápe *hodnotu výrobku jako význam*, který člověk výrobku přisuzuje.

Významné byly rovněž názory kanonistů na peníze. I v této otázce jsou východiskem pro Akvinského názory Aristotela a rovněž zdůrazňuje peníze jako měřítko hodnoty, transakční prostředek i záruku koupě budoucích statků. Zdůrazňuje, že v rámci hranic panství stanovuje panovník kupní sílu peněz, za hranicemi je však jejich kupní síla dána jejich vnitřní hodnotou. Proto doporučuje panovníkovi udržovat kupní sílu v souladu s vnitřní hodnotou peněz. Tyto názory dále rozvíjí **Mikuláš Oresme**, francouzský kněz a biskup z Lisieux, který je považován za nejvýraznější osobnost peněžní teorie 14. století. Jeho práce *Studie o původu, podstatě, právu a změnách mincí* bývá uváděn jako první ekonomický spis věnovaný rozboru určitého hospodářského jevu. Vychází z metalistické koncepce peněz a naznačuje některé zákonitosti oběhu. Peníze jsou umělým nástrojem, právo razit peníze náleží společnosti, která jej z praktických důvodů přenesla na panovníka. Peníze mají být plnohodnotné a povinností panovníka je opatřit je znakem, který potvrzuje váhu a ryzost. Velmi kriticky vystupuje proti znehodnocování (zhoršování kvality) mincí. „*Míry na obilí, víno a ostatní věci mají často veřejný královský punc a kdokoliv je falšuje, je pokládán za hanebného podvodníka. A právě tak nápis na minci hlásá, že její váha a jakost jsou správné. Kdo by důvěřoval knížeti (panovníkovi) který sníží váhu nebo zhorší jakost mince nesoucí jeho znak.*“

Oresme je prvním nebo jedním z prvních autorů, kteří vyjádřili souvislost tzv. *Greshamova zákona* (mince plnohodnotné jsou vytlačovány z oběhu mincemi neplnohodnotnými – ať už tím, že jsou tezaurovány nebo mizí do zahraničí). Vystupuje rovněž proti umělému směnnému kurzu mezi zlatem a stříbrem a doporučuje respektování vzájemného tržního ocenění obou kovů a mincí.

1.3 Obecná charakteristika merkantilistických názorů:

- *první směr myšlení svým obsahem vyhraněně ekonomický*

- *jedná se o první tržně orientovanou soustavu názorů*
- *soustava je založena na ztotožnění bohatství s jeho peněžní formou*
- *zvyšovat bohatství země znamená zvyšovat množství drahého kovu v zemi*
- *důraz na zahraniční obchod jako sféru umožňující růst bohatství země*
- *soustava doporučení praktické politiky – cíle (růstu bohatství) je možno dosáhnout prostřednictvím přísné státní regulace zahraničního obchodu, pohybu peněz, výroby i spotřeby.*

Ztotožnění bohatství s penězi souviselo s několika vlivy. Především bylo projevem odlišného chápání peněz a jejich funkcí. Jestliže předchozí názory interpretovaly peníze především jako transakční prostředek, pro merkantilisty byly peníze univerzálním uchovatelem hodnot.

Peníze byly rovněž chápány jako zdroj likvidity umožňující ekonomický růst. Tím byly dány odpovědi na tradiční myšlenkové schéma, kolem kterého se ekonomické myšlení utvářelo, co je bohatství a jak ho zvyšovat.

Uvedené chápání peněz odpovídalo zájmům panovníka i obchodníků. V prvním případě se základní otázka (i problém) vztahovala ke stavu státní (královské) pokladny, kde přírůstek peněz byl projevem růstu bohatství. Ve druhém případě platí, že peníze slouží jako prostředek umožňující obchodování (likvidita k nákupu, aby mohlo být prodáno). Přírůstek peněz pak vyjadřuje úspěšnost obchodní činnosti – růst bohatství. Proto byly peníze merkantilisty chápány jako „krev obchodu“.

Pokud se jedná o zdroj růstu bohatství, rozlišovali merkantilisté tři základní způsoby:

- *především těžba drahého kovu*
- *koloniální expanze a anexe území těžby*
- *zahraniční obchod v případě aktivní obchodní bilance.*

Z hlediska dalšího vývoje ekonomických názorů a vzniku ekonomie jako vědy, sehrál klíčovou roli třetí z prostředků. Realizace aktivní bilance se prosazovala systémem přísné státní regulace a opatření na podporu domácích výrob. Tím se vytvářely podmínky stimulující rozvoj ekonomického myšlení. Docházelo ke zvyšování pozornosti věnované problematice výroby a mechanismu jejího fungování.

Merkantilismus prošel vývojem, ve kterém je možno odlišit dvě základní vývojové etapy, mezi kterými je rozmezí v závěru 16. století. Tedy období, kdy se názory nejen zkonstituovaly, ale ovládly rovněž hospodářskou politiku tehdejších nejvyspělejších evropských států a postupně si podmanily celý kontinent.

Merkantilismus - hospodářská politika států od konce 14. do poloviny 18. století	
<i>raný</i> do poloviny 16. století monetární systém, soustava peněžní bilance	<i>rozvinutý</i> konec 16. - polovina 18. st. manufakturní systém, soustava obchodní bilance

Společné znaky obou fází:

- *omezování a zabraňování dovozu spotřebního zboží, zejména luxusního*
- *zabraňování vývozu surovin a nezpracovaných zemědělských výrobků*
- *podpora a zvýhodňování vývozu průmyslového spotřebního zboží a zpracovaných zemědělských výrobků*
- *podpora dovozu surovin, zejména pro exportní průmysl*
- *podpora rozvoje domácího průmyslu*
- *požadavek růstu populace (pracovní síly jsou plátcí daní a současně tlak na mzdy)*
- *omezování spotřeby (oslabování podnětů k dovozu a naopak možnost vyvážet více)*

K prosazování se využívalo celní politiky, vývozních premií, daňové zvýhodňování domácích výrobců, stanovení maximálních mezd, atd.

Základní rozdíl v přístupu k realizaci merkantilistické doktríny je obsažen již v označení obou soustav. Charakteristické pro etapu raného merkantilismu bylo rovněž:

- ***zákaz vývozu peněz ze země, jako prostředek hromadění peněz v zemi.***

Stoupenci rozvinutého merkantilismu zdůrazňovali, že stejného efektu je možno dosáhnout i pomocí vývozu peněz, pokud jejich vývoz bude vytvářet podmínky pro vyšší příliv peněz do země. To znamená, že raný merkantilismus vnímal peníze především jako poklad, ale v rozvinutém merkantilismu je zdůrazněna i funkce transakčního prostředku. Tendence k zintenzivnění zahraničního obchodu začala brzy nerážet na přísné omezování možnosti vývozu peněz, tím byla činnost obchodních společností podvazována. Rozvinutý merkantilismus byl úzce spjat (také personálně) s velkými reexportními společnostmi (např. v Anglii s Východoindickou).

Významní představitelé:

Jean Bodin (1530 – 1596)

Jean Baptiste Colbert (1619 – 1683)

Thomas Mun (1571 – 1641)

1.4 Zrod klasická politická ekonomie

Počátek formativního období v Anglii je spojován s W. Pettym, jednou z nejvýznamnějších osobností ekonomického myšlení 17. století. Pettyho hlavní práce vychází ve stejné době, kdy je vydáno „*Bohatství Anglie v zahraničním obchodě*“ od T. Muna.

Představitelé formativního období v Anglii:

William Petty: 1623 - 1687

David Hume: 1711 - 1776

Petty je autorem velkého počtu prací a stejně jako řada jiných osobností tohoto období působil ve více oborech. Z prací je možno považovat za hlavní *Rozpravy o daních a poplatcích (1662)*, dále *Politická aritmetika (1678)*. Politická aritmetika je označení pro pokus konfrontovat politické a ekonomické argumenty s empirickými daty. Proto je považován za jednoho z prvních autorů, kteří se pokusili aplikovat kvantitativní metody v ekonomii.

Právě s rozpracováním metodologie ekonomie souvisí jeden z významných vkladů Pettyho. Na jedné straně zůstává pod vlivem merkantilistického důrazu na obchodní bilanci a její aktivní saldo chápal jako přírůstek národního bohatství. Na druhé straně však je jeho přístup charakteristický dvěma znaky, kterými ovlivňuje utváření metodologie klasické politické ekonomie:

- při popisu hospodářských jevů *usiluje o exaktnost* za pomoci statistických metod
- při výkladu hospodářských jevů *usiluje o proniknutí pod jejich povrch, k nitru jevů*, k odhalení jejich podstat. Kořeny tohoto přístupu jsou spjaty se substancionálním vnímáním světa typickým pro rozvoj přírodních věd a vědy obecně v 17. a 18. století. Tento postup byl všeobecně vnímán jako projev vědeckosti a stál v pozadí akceptování ekonomie jako vědy.

Z hlediska formování klasické politické ekonomie je významný Pettyho hodnotový přístup k ceně. V pojetí ceny odlišuje *přirozenou a politickou cenu*. Navazuje na princip ekvivalence ve směně a tímto odlišením zakládá pro klasickou politickou ekonomii typické odlišení hodnoty (přirozená cena) – označení pro vnitřní obsah, ke kterému v delším časovém období tihne tržní cena a nemůže se od něj dlouhodobě odchýlit. Politická cena je označení pro tržní cenu, která kolem přirozené ceny může oscilovat pod vlivem působení tržních faktorů.

Výklad ceny hodnotou navazuje na Aristotelovu tradici a princip ekvivalence ve směně. Pro toto pojetí se stalo charakteristické:

- ***tržní cena je peněžním vyjádřením hodnoty***
- ***hodnota je báze kolem které tržní cena osciluje***, ale nemůže se od ní dlouhodobě odchýlit. Tzn. z dlouhodobého hlediska je možno cenu ztotožnit s hodnotou
- ***směna je založena na principu ekvivalence***, tzn. směňují se odlišné výrobky (užitné hodnoty), ale v poměru, ve kterém představují stejně velkou hodnotu

- **nabídka a poptávka jsou tržní vlivy**, které mohou tržní cenu krátkodobě vychýlit od hodnoty, tzn. jedná se o cenotvorné vlivy, nikoliv hodnototvorné faktory
- základní otázkou přístupu je: **čím je určena hodnota, co má hodnototvorný účinek?**

Poznámka: Základní souvislost hodnotového přístupu ke směně ilustruje schéma na obr. 3.1

Petty je označován za zakladatele teorie pracovní hodnoty, tedy přístupu vycházejícího z představy, že jediným hodnototvorným faktorem je práce. Ve svém důsledku to znamená, jestliže se směňují dva statky v určitém poměru (např. 1 hrnec za 2 bochníky chleba), pak právě proto, že na výrobu jednoho hrnce bylo nutno vynaložit tolik lidské práce jako na 2 bochníky chleba.

Současně však Petty připouštěl i půdu jako hodnototvorný faktor, když uváděl *práce je otcem hodnoty a půda její matkou*. I jeho teorie pracovní hodnoty představuje redukovanejší výklad než u pozdějších autorů klasické politické ekonomie, neboť fakticky tento hodnototvorný účinek přiznává pouze určitému druhu práce a to práce vynakládané na těžbu a zpracování drahého kovu, která se tak stává univerzálním měřítkem hodnot všech ostatních výrobků.

U Pettyho jsou rovněž položeny základy teorie rozdělování. Základní pracovní důchod – mzdu, vysvětluje existenčním minimem, což zdůvodňuje motivačně. Nízké mzdy nutí k vyšším výkonům.

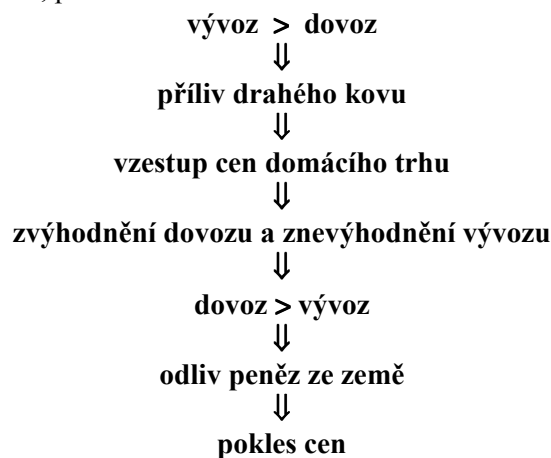
Pozemková renta je přebytkem hodnoty zemědělského výrobku nad materiálními náklady a mzdou. Zisk jako samostatnou složku neregistruje. Přesto s jeho výkladem pozemkové renty jsou spojeny určité originální myšlenky. Především si uvědomuje, že výše renty je závislá na poloze půdy (forma diferenciální renty – čím výhodnější poloha, tím vyšší renta). Od renty odvozuje cenu půdy, což je vykročení správným směrem. Jeho určení ceny půdy jednadvacetinásobkem renty však nemá nic společného s kapitalizací tohoto důchodu. 21 let byla v jeho době délka produktivního věku živitele rodiny, potřebná k zabezpečení dorůstající i dožívající generace na půdě. Údaj čerpal z empirických dat.

Poslední z důchodů úrok odvozoval od pozemkové renty. Vlastnictví peněz vnímal jako potenciální vlastnictví půdy, proto musí podle Pettyho

David Hume představuje završení formativního období a je také nejvýraznější osobností. Jeho nejvýznamnější prací jsou *Politické rozpravy (1752)*, které jsou tvořeny eseji na ekonomická témata. Hume je velmi vyhraněným kritikem merkantilismu, odmítá ztotožňování bohatství s penězi, skutečným bohatstvím je podle něj množství národní práce.

Patří k předchůdcům kvantitativní teorie peněz, určuje tržní ceny množstvím oběživa. Domníval se, že zvýšení množství peněz v oběhu se vždy promítne do růstu cen. To ale znamená, že vychází z předpokladu plného využívání zdrojů. Vyslovený názor bývá také interpretován jako teze o neutralitě peněz (růst peněz v oběhu má vliv pouze na cenovou hladinu, nikoliv na reálnou ekonomiku – předpokladem je, že se nemění relativní ceny).

Pomocí kvantitativní teorie odmítal základy merkantilistické doktríny aktivní obchodní bilance. Pokud má země bilanci aktivní, platí:

Svoji argumentaci dovedl ještě dál, když dokazoval, že země nemůže zvýšit svůj relativní podíl na světové zásobě zlata, pokud by nezvýšila svůj podíl na světové výrobě zboží. Pokud je v každé zemi podíl zásoby zlata a ročního produktu stejný, pak neexistuje rozdíl mezi cenovými hladinami. (*Humův*

zákon, který se prosazuje bez ohledu na hospodářskou politiku). Kdyby se např. v Anglii zvýšil podíl na světové zásobě zlata, obíhalo by více peněz a ceny by vzrostly. Obchodní bilance by vykazala schodek, jehož důsledkem by byl odliv zlata z Anglie. Systém směřuje k rovnováze: rozdělení zlata mezi země musí být proporcionální jejich výrobě zboží.

Humův výklad je příkladem interpretace samoregulačního mechanismu působícího v hospodářství, který vychází z liberálního přístupu k hospodářství. Další z vlastností Humova systému je schopnost odlišení reálných a peněžních jevů, které využil i v interpretaci úroku jako reálného jevu, nikoliv jevu peněžního. Argumentoval následovně: růst peněz v oběhu zvýší ceny a vypůjčovatelé budou nuceni vypůjčit více. Proto úroková míra neklesne, tzn. není určována peněžními, ale reálnými faktory na trhu kapitálu. V pozadí je míra investování a míra úspor.

Formativní období ve Francii

Formativní období ve Francii je srovnatelně dlouhé, ale obsahově odlišné. Do vývoje názorů se promítla řada specifík ovlivňujících vývoj ve Francii v oblasti politické, společenské i hospodářské.

Hlavní představitelé formativního období ve Francii:

Pierre de Boisguillebert: 1646 – 1714

Richard Cantillon: 1680 – 1734

fyzikokraté:

Francois Quesnay: 1694 – 1774

Anne Robert Turgot: 1727 – 1781

Všeobecně je za prvního představitel nového myšlenkového proudu považován ***Pierre de Boisguillebert***, jehož názory jsou orientovány ostře protimerkantilisticky. Jeho spis *Zevrubná zpráva o Francii za nynější vlády (1697)* i následující *Stav Francie (1707)* podrobují Colbertismus kritice, a to zejména jeho negativní dopady na zemědělství, které prezentuje jako nejvýznamnější odvětví činnosti. Odmítá drahé kovy jako národní bohatství, to podle autora spočívá ve statcích, které jsou k dispozici pro uspokojování potřeb členů společnosti.

Boisguillebert vnáší do francouzského ekonomického myšlení ideu liberální, vyslovuje se proti zasahování vlády do hospodářství. V pozadí teze „Není nutná pozitivní činnost, má-li se dosáhnout velkého blahobytu, postačí zanechání činnosti (státu) „je sice neurčitá, ale již vnímaná idea přirozeného řádu, přirozené harmonie, která je činností státu narušována. Francouzské ekonomické myšlení ovlivňuje i dělením společnosti na třídy. Rozlišuje dvě třídy, jednu tvoří ti, kteří pracují a mezi nimi vyzvedá zemědělce, druhá třída žije v zahálce.

V kritice merkantilistického absolutizování peněz jako bohatství národa jde až k prohlášení peněz za příčinu všech problémů a doporučuje nahradit plnohodnotné peníze neplnohodnotnými papírovými penězi.

Na rozdíl od francouzských následovníků rozpracovává hodnotový přístup k ceně a odlišuje pravdivou cenu (hodnotu) od tržní ceny. Velikost pravdivé ceny odvozuje od práce vložené do výrobku. Dokonce si uvědomuje schopnosti tržního mechanismu, když velikost hodnoty vztahuje k tzv. *společensky nutné pracovní době*, kterou podle něj na trhu stanovuje mechanismus volné konkurence. Ten chápe jako nástroj rozdělení celkového fondu práce ve společnosti do jednotlivých oborů (popisuje alokační funkci trhu) podle společensky nutných nákladů na výrobu.

Nerozpracovává teorii rozdělování, pouze mzdu chápe jako existenční minimum. Z kritiky merkantilistické politiky vychází i jeho doporučení nahrazení daní nepřímých daní důchodovou, přičemž zemědělci by měli platit daň v naturálních a přitom by bylo sníženo daňové zatížení zemědělců.

Osobností, která neměla francouzský původ, ale přesto měla vliv spíše ve Francii, byl irský bankéř ***Richard Cantillon*** a jeho spis *Pojednání o povaze obchodu (napsáno kolem roku 1730, ale vydáno až posmrtně 1755 fyzikraty)*. V Anglii se dílo dočkalo uznání až díky upozornění W. S. Jevonse (jeden ze zakladatelů teorie mezní užitečnosti práci znovu vydal v r. 1881), který označil tento spis za první systematické pojednání o ekonomii.

Cantillon nepovažoval aktivní obchodní bilanci za zdroj národního bohatství, přesto ji považoval za výhodnou a doporučoval státní regulaci zahraničního obchodu, neboť drahý kov byl pro něj nejlepší rezervou státu. Upozorňoval na to, že přílivem drahého kovu může docházet k růstu mezd a cen, čímž by byla výhoda aktivní bilance negována.

K jeho přínosům je možno přiřadit především překonání Pettyho stanovení tržní ceny půdy. Cantillon přichází s ideou kapitalizace pozemkové renty - tržní cena je odvozena od výše pozemkové renty v závislosti na úrokové míře tak, aby uložena v bance přinášela úrok ve výši renty.

V teorii peněz si uvědomil nejen vztah mezi množstvím peněz a cenovou hladinou, ale zkoumal dopady změny množství v závislosti na tom, do číh rukou se dodatečné peněžní prostředky dostávají (tzv. *Cantillonův efekt*). Jestliže se dodatečné peněžní prostředky dostanou do rukou těch, kteří je vydávají na spotřebu, roste poptávka a roste cenová hladina.

Pokud je ale příliv peněz z aktivní obchodní bilance, která je výsledkem rozvoje podnikatelských aktivit obchodníků a výrobců, nasměrován do jejich rukou, pak je vydávají na investice (omezeně na spotřebu) a roste spíše výroba a obchod nežli cenová hladina.

Ekonomické učení fyziokratů je považováno za příklad první ekonomické školy v historii, současně je ilustrací toho, jak se specifické podmínky země mohou promítnout do konstrukce soustavy ekonomických názorů, změnit posloupnost preferencí a ovlivnit způsob interpretace identického poznatku.

Název fyziokraté je odvozen od fyziokracie – vlády přírody. Termín *fyziokratismus* uvedl ve známost A. Smith, když zdůraznil, že existují dva systémy myšlení – obchodní (merkantilismus) a zemědělský (fyziokratismus). Členové školy se však označovali jako ekonomové.

Časová působnost fyziokratů není dlouhá a nepřesahuje čtvrt století. Škola působí v letech 1756 – 1778. Její vliv je v té době umocněn těsnými kontakty na královský dvůr. Ústřední osobností školy byl **Francois Quesnay**, původním povoláním lékař, který se stal osobním lékařem krále Ludvíka XV. a madame Pompadour. Tím se stal také uznávanou osobností ve Versailles. Kolem roku 1750 se začal zajímat o hospodářské otázky a poměrně brzy se tento zájem zhodnotil v jeho, byť nepřilíh rozsáhlých, spisech. V roce 1758 se objevuje nejslavnější práce *Ekonomická tabulka*.

Fyziokraté reagovali na devastaci zemědělství Colbertismem, byli ovlivněni i finanční krizí způsobenou experimenty J. Lawa. Fyziokratismus se utvářel v rámci širšího myšlenkového proudu, jehož byl součástí – francouzského osvícenství. Proto je možno fyziokraty zařadit mezi filozofická učení o přirozeném řádu. Idea přirozeného řádu se stala pro fyziokraty typickou a představovala specifické vyjádření myšlenky, že hospodářství má své vlastní zákonitosti, které mu umožňují, aby fungovalo bez zásahů zvenčí a pokud je hospodářství ponechán prostor pro prosazování těchto zákonitostí, je dosaženo relativně nejlepšího hospodářského výsledku. Pro fyziokratické chápání přirozeného řádu je charakteristické:

- ☛ přirozené je chápáno jako protipól subjektivního, tedy nezávislé na lidské vůli a chtění. Přirozené zákony jsou objektivní.

- ☛ přirozené je však pro ně také neměnné, věčné.

Fyziokraté se sdílením ideje přirozeného řádu přiřadili ke stoupencům ekonomického liberalismu. Přitom platí, že fyziokraté přirozeným řádem rozumí řád stanovený Bohem. Precizně to vyjádřil M. la Riviere: „*Zákony jsou neodvolatelné, prýští z povahy lidí a věcí, jsou výrazem vůle Boží. Všechny naše zájmy, všechna naše úsilí se spojují a utváří v našem společném štěstí harmonii, již můžeme považovat za dílo dobročinného božstva, které si přeje, aby země byla obývána šťastnými lidmi.*“ Podle Quesnaye je respektování přirozených zákonů a výchova společnosti k jejich poznání a podřízení se, základní funkcí státu. Přirozený řád se opírá o jistotu vlastnictví, kterou musí zabezpečit svrchovaná moc.

Idea přirozeného řádu je i formou kritiky merkantilismu. Vzhledem k charakteru celého učení je zajímavé, že při kritice merkantilismu vycházejí z principu ekvivalence ve směně, i když hodnotovou teorii ceny nerozpracovali. Při ekvivalenci je hromadění peněz v zemi pouhou záměnou vytvářeného bohatství ve statcích za jeho peněžní formu, skutečné bohatství se mění za potenciální.

Odmítání merkantilistické interpretace bohatství je u fyziokratů, jako celé klasické politické ekonomii spojeno s důrazem na výrobu jako sféru tvorby, ale na rozdíl od ostatních přístupů je pro ně charakteristické zdůraznění zemědělské výroby, která jediná je produktivní. Tato *výlučnost postavení zemědělské výroby* je založena na několika vlivech:

- zemědělství bylo hlavním odvětvím a bylo merkantilismem zdevastováno
- jádrem ekonomické interpretace je učení o čistém produktu, a ten vzniká pouze v zemědělství. Čistý produkt je chápán naturálně jako přebytek produkce nad jejími věcnými náklady.
- čistý produkt vzniká pouze v zemědělství, je-li odděleno užívání půdy od vlastnictví a vzniká rentový vztah. Čistý produkt je v podobě renty odváděn vlastníkovi půdy.

Proč vzniká čistý produkt pouze v zemědělství? Zemědělství bylo zdrojem renty, která neexistuje ani v průmyslu, ani v obchodu. Představa produktivnosti je úzce spjata s naturálním pohledem na výrobu.

Fyziokraté rozlišují dva druhy výrob:

- výroby, ve kterých stávající látky mění pouze své tvary. K jejich hodnotě se připojuje pouze hodnoty opotřebovaných nástrojů a surovin, dále hodnota potravin těch, kteří pracují. **Taková činnost je sterilní, dochází k pouhému sečítání bohatství.**
- výroby, ve kterých vzniká něco nového, co má podobu fyzického růstu hmoty (růst rostlin resp. zvířat). **Taková činnost je produktivní.** Zemědělství je produktivní, protože je schopno platit rentu.

Poznámka: výrobní náklady jsou tvořeny (v případě malovýroby) nutným produktem, u kapitalistických výrob: materiální náklady, mzdy dělníků a zisk jako mzdu kapitalisty.

Od učení o čistém produktu odvozovali rovněž:

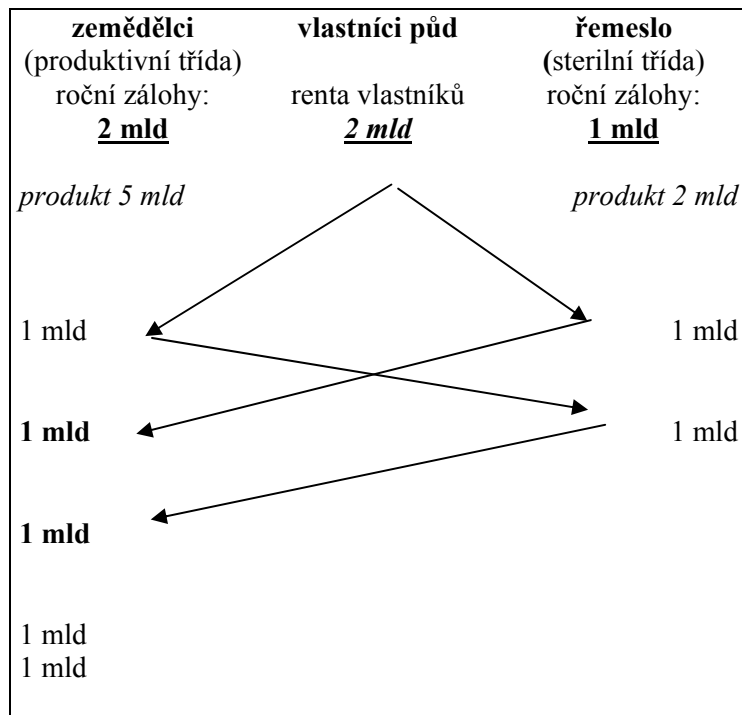
- třídní strukturu společnosti, kterou tvoří tři třídy – zemědělci (produktivní), řemeslo a obchod (sterilní) a konečně třída vlastníků půdy, která pobírá rentu.
- na kapitál, který dělí na produktivní (v zemědělství) a neproduktivní.
- produktivní kapitál dělí na 3 složky
 - *roční zálohy* – to co v daném roce musí být vynaloženo, aby výroba mohla probíhat (osev, hnojení, hnojení a výživa osob, které se podílí na zemědělských výrobcích).
 - *původní zálohy* – kapitál, který prochází procesem postupného opotřebování
 - *zálohy investované do půdy* – náklady na kultivaci půdy.

Nejvýznamnějším a zcela originálním přínosem je Ekonomická tabulka, která vychází z dělení na sterilní a produktivní činnost a tomu odpovídající dělení společnosti. Ekonomická tabulka představuje pokus o modelové vyjádření reprodukčního procesu (opakování výroby). Konstrukce sledovala širší cíle a souvislosti než jsou přímo graficky vyjádřeny.

- vedle ilustrace reprodukčních toků šlo o ilustraci zákonitostí výroby, především hledání odpovědi, jaká podmínka musí být splněna, aby se výroba mohla znovu obnovit
- měla posloužit jako argumentace ve prospěch nezasahování státu do hospodářství
- měla být využita k argumentaci doporučení změny daňového systému.

Konstrukce vychází z několika předpokladů:

- jedná se o prostou reprodukci (obnovení výroby v původním rozsahu)
- ekonomika je uzavřená
- zachyceny jsou pohyby (směnné transakce) mezi třídami

V ekonomické tabulce je zachyceno pět tržních transakcí. Společnost je v duchu předchozího výkladu rozdělena na tři třídy, produktivní, sterilní a vlastníky půdy. Ekonomická tabulka je ilustrací reprodukčního procesu. Quesnay hledá odpověď na reprodukční otázky a problémy:

- prostá reprodukce je podmíněna realizací toho, co je vyprodukováno, přičemž struktura výstupu musí být taková, aby mohla být obnovena použitá zařízení, nahrazeny spotřebované suroviny a reprodukován osobní činitel výroby.
- základní otázkou je, zda je to možné a za jakých podmínek (colbertismus znemožnil reprodukci francouzského zemědělství).

V tabulce vychází konstrukce z toho, že pro jednotlivé třídy platí:

Produktivní třída musí vynaložit roční zálohy ve výši 2 mld k tomu, aby vyprodukovala roční produkci ve výši 5 mld.

Sterilní třída pomocí záloh 1 mld vyprodukuje produkt 2 mld

Vlastníci půdy pobírají rentu a jejich funkcí je pomocí peněz uvést celý koloběh tržních transakcí do pohybu.

V tabulce jsou roční zálohy obou výrobních tříd zapsány (podtržené) a roční produkty jsou rozepsány tak, aby byl přehledný počet a posloupnost tržních transakcí. Každá šipka je zobrazením současně fyzického toku (výrobky směřují od subjektu, ke kterému směřuje šipka) a peněz (vydává nakupující subjekt, od kterého šipka vychází).

Posloupnost tržních transakcí:

1. Pozemkoví vlastníci nakupují za 1 mld potraviny od produktivní třídy
2. Pozemkoví vlastníci nakupují za 1 mld řemeslné výrobky od sterilní třídy. (Tím končí funkce této třídy, která vydala peníze, které měla a získala statky ke spotřebě).
3. Sterilní třída nakupuje za utrženou 1 mld od produktivní třídy potraviny
4. Produktivní třída má nyní 3 mld v produkci a 2 mld v penězích. Nakupuje u sterilní za 1 mld nástroje potřebné k doplnění původních záloh.
5. Sterilní třída za tuto utrženou 1 mld nakoupí u produktivní třídy suroviny potřebné pro další výrobu.

Po uskutečněních transakcích je situace následující:

Produktivní třída má:

- 2 mld ve vytvořené produkci, které použije jako roční zálohy. Může vyrábět.
- 2 mld produkce se proměnily v tržby (jsou v penězích) a budou odvedeny vlastníkům půdy jako pozemková renta.
- 1 mld produkce se proměnila v obnovu původních záloh.

Pozemkoví vlastníci:

- 2 mld v penězích vyměnily za potřebné statky řemeslné a zemědělské. Následně jim bude odvedena pozemková renta v původní výši, která jim umožní i v následném roce spotřebovávat.

Sterilní třída:

- 1 mld má v podobě potravin ke spotřebě
- 1 mld má v podobě surovin k výrobě (roční zálohy příštího roku).

Po uskutečnění pěti tržních transakcí a odvedení pozemkové renty se schéma zobrazující roční tok ocitá v situaci identické s výchozí, tzn., je možno znovu vyrábět produkt ve stejném rozsahu. Jsou vytvořeny podmínky pro reprodukci výrob a bohatství. Problém reprodukce je vyřešen.

Ekonomická tabulka však byla využita fyziokraty k argumentaci ještě jednoho požadavku, který s reprodukcí úzce souvisí. Problematika zdanění. Ze zobrazení je poměrně jednoduše odvoditelný požadavek jediné daně, která by měla být uvalena pouze na čistý produkt a samozřejmě až poté, kdy je odveden do rukou vlastníků půdy v podobě renty. Jakékoliv zdanění produktivní či sterilní třídy by znamenalo, že nemůže být obnovena výroba v původním rozsahu.

Anne Robert Turgot je považován za druhou nejvýznamnější osobnost fyziokratizmu, přesto, že nesdílí všechny ideje. Např. za produktivní považuje i průmysl a obchod. Nejvýznamnější z jeho prací jsou *Úvahy o tvorbě a rozdělování statků (1776)*. Turgot vstoupil do historie i jako ministr financí Ludvíka XVI v letech 1774 – 1776. V této funkci připravil a vydal šest ediktů, které oslabovaly stávající uspořádání a vytvářely příznivější podmínky pro kapitalistický rozvoj (zrušení omezení ve vnitrostátním obchodu s obilím, zrušení cechů a privilegií mistrů, zrušení dovozních cel). Edikty se setkaly s odporem dvora, zvláště návrh daňové reformy (jediná daň z půdy) a Turgot byl penzionován.

Turgot je významnou osobností v diskusích o úroku. V polemice s kanonisty zdůrazňuje, že úrok je ospravedlnitelný, je-li placen dobrovolně, bez přinucení. Navíc spojoval úrok s produktivností kapitálu. Je mu blízké chápání úzkého vztahu mezi úrokem a rentou, zdůrazňuje však, že úrok musí být vyšší než renta, aby byla odměněna rizika spojená s jeho investováním.

1.5 Smithova politická ekonomie

Stejně jako řada předchůdců i Smith se nejdříve profiloval v jiném oboru a teprve později se začal systematicky zabývat ekonomikou. Studoval literaturu i morální filozofii. V roce 1751 byl jmenován profesorem logiky na univerzitě v Glasgow, kde později vedl katedru morální filozofie (do roku 1764). Z tohoto období pochází jeho druhý nejvýznamnější spis: *Teorie morálních citů*. V letech 1764-1766 působil jako vychovatel mladého šlechtice a cestoval po Evropě, zejména pobývali ve Francii, kde se seznámil s Quesnayem i Turgotem. Po návratu se 10 let plně věnoval práci na přelomovém díle vývoje ekonomie: *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů (1776)*.

Smithovo dílo završuje období protimerkantilistické kritiky pozitivním rozpracováním nové soustavy názorů vyjadřující zcela odlišné chápání hospodářství a jeho funkce. Smithova Anglie uplatňuje v zahraničním obchodě řadu praktik zavedených merkantilisty (vysoká cla, různé další formy protekcionismu, navigační akty akt.), na druhé straně se stále výrazněji projevuje vliv liberalismu na společenskovední myšlení.

Na rozdíl od předchůdců, zaujímá ve výkladu Smithovy ekonomie významné místo *snaha vysvětlit mechanismus fungování tržního hospodářství*, tedy ukázat mechanismus, kterým se prosazuje optimální alokace zdrojů při prosazování laissez faire. Růst bohatství společnosti vnímá jako důsledek sledování prospěchu každého člena společnosti, což je hlavním zdrojem celkově optimistické soustavy ekonomických názorů.

Charakteristické znaky Smithovy politické ekonomie:

- *hospodářský liberalismus*
- *zdrojem bohatství společnosti je vynakládání práce, a to její množství a produktivita*
- *akumulace kapitálu je podmínkou růstu produktivity práce, tedy rozvoje. Smith předpokládá, že automaticky dochází k přeměně úspor v investice*
- *kapitál se vynakládá za účelem dosažení zisku. Zisk je důchod kapitálu*
- *dělba práce je rovněž významným činitelem hospodářského růstu*
- *sklon ke směňování, který je člověku vlastní, představuje impuls, který uvádí do pohybu celý hospodářský systém.*

Idea laissez faire je ve Smithově interpretaci spojována s tzv. neviditelnou rukou trhu. Vyjadřuje a obsahuje širší souvislosti, než pouhý protimerkantilistický obsah. Smith především:

- sdílí ideu přirozeného (spontánního) řádu
- spojuje jeho prosazování v hospodářství s ekonomickou svobodou
- ekonomickou svobodu dovádí k pokusu popsat ekonomické chování člověka
- dospívá k závěru o možném prosazování harmonie individuálního a společenského zájmu, čímž překonává tradiční vidění rozpornosti individuálního a společenského, prosazující se ve filozofii a etice předchozích období. Smith ukázal, že egoismus individua (jeho sobecký zájem) se nemusí stát nutně neslučitelným se zájmem (blahobytem) všech.

Jeho přístup k výše uvedeným souvislostem je založen na představě, že všechny ekonomické jevy a procesy jsou odvozeny z přirozené povahy člověka. Ten sleduje svůj soukromý osobní zájem a tím uvádí do chodu síly, které jsou zdrojem pohybu celého systému a jeho vývoje. *Neviditelná ruka trhu pak vyjadřuje mechanismus utváření souladu (harmonie) individuálního a společenského zájmu.* Na rozdíl od pozice morální filozofie, ve které za základní lidské vlastnosti považuje solidaritu a dobročinnost a od kterých také odvozuje uspořádání společnosti, v *Bohatství národů* se stalo východiskem sledování vlastního prospěchu. To je také nejpřirozenější vlastností člověka. To umožnilo Smithovi aplikovat liberální přístup na pojetí samotného předmětu ekonomie. Analýza mechanismu, kterým se prosazuje onen spontánní řád garantující nejen bohatství, ale především růst bohatství společnosti. „...každý sleduje pouze vlastní zisk a jako v řadě jiných případů ho vede jakási neviditelná ruka, aby pomáhal dosáhnout cíl o který mu vůbec nejde.... Tím, že sleduje vlastní zájmy, nejednou prospěje zájmům společnosti více, než kdyby jim chtěl skutečně prospět“.

Smithovo dílo završuje kritiku merkantilismu, zdůrazňuje, že vměšování státu do hospodářství představuje významnou bariéru rozvoji a tedy růstu bohatství, ale neomezuje se pouze na identifikaci této příčiny. Neméně významnou je pro něj nedostatek kapitálu. Proto v jeho systému zaujímá závažné místo akumulace kapitálu, proto také kritizuje neproduktivní spotřebu a na druhé straně vyzvedá spořivost doplněnou předpokladem o automatické přeměně úspor v investice (tedy akumulaci kapitálu). Práce, produktivita práce, dělba práce, akumulace kapitálu a velikost trhu představují základní kategorie tržního hospodářství a jeho rozvoje. Práce je zdrojem bohatství a protože bohatstvím rozumí statky ve smyslu výrobků schopných uspokojovat potřeby, je pro něj produktivní pouze práce vynakládaná v oblasti materiální výroby (na rozdíl od fyziokratů nejen práce v zemědělství, ale také v průmyslu. Neproduktivní pro něj byla práce spojená s vynakládáním služby. Rozhodujícím činitelem růstu bohatství je však dělba práce. vycházel přitom z toho, že celkový fond práce je ve společnosti dán, ale nepředstavuje bariéru jednoznačně omezující velikost produktu, ten závisí na tom, jak produktivně bude práce vynaložena a dělba práce je faktorem ovlivňujícím produktivitu práce. Produktivita roste především v důsledku:

- *růstu zručnosti a pracovních dovedností řemeslníků*
- *lepším využíváním pracovní doby*
- *zdokonalením nástrojů a jejich přizpůsobování pracovním úkonům.*

Ve třetím faktoru se sice promítá skutečnost, že se jedná o ekonomii manufakturního období, ale současně je zde přesně zachycen vliv kapitálu (co do množství a zejména kvality) na výkonnost, v tomto případě prostřednictvím produktivity práce. Zatímco v rámci manufakturního rozvoje dělba práce naráží na dané hranice, dělba práce mezi jednotlivými výrobci je oním skutečným zdrojem růstu. Tím

je ovšem dána těsná vazba mezi dělbu práce a trhem, resp. velikostí trhu a také její vztah na dostatek kapitálu. Smith zdůrazňuje, že národy, které dokázaly odbourat bariery obchodu a vytvořily podmínky pro růst národního trhu, vytvořily současně podmínky pro prohlubování dělby práce s příslušným efektem směrem k růstu národního bohatství. Celý proces se dále umocňuje rozšířením na mezinárodní rámec. Proto také Smith rozhodně vystupuje s požadavky na vytvoření podmínek svobody obchodu mezi národními ekonomikami. Proti merkantilistické doktríně obchodní bilance staví doktrínu svobodného obchodu, ve které mezinárodní dělba práce umožňuje realizovat efekty v podobě růstu národního bohatství.

Teorie hodnoty

Hodnotová teorie A. Smitha se utvářela především jako teorie pracovní hodnoty. Navazuje na předchůdce tím, že:

- vychází z principu ekvivalence, jako základního pohledu na cenu a směnu
- usiluje o identifikaci obsahu (tj. hodnoty), na jehož základě se utváří ekvivalentní směna.
- usiluje o nalezení způsobu jak vyjádřit velikost hodnoty.
- je přesvědčen, že při odhlédnutí od konkrétní jednotlivé transakce, je možno považovat tržní cenu za peněžní vyjádření hodnoty (prosazující se především v dlouhém období).

Současně je v přístupu snaha:

- pomocí hodnotové teorie *popsat mechanismus fungování trhu*, ve kterém hodnota představuje rovnovážný bod dílčího trhu.
- *potlačit předklasický etický obsah principu ekvivalence* (a ceny). Nahrazuje jej reprodukční funkcí ceny. Tzn. cena musí být taková, aby umožňovala obnovení výroby statků.

Při analýze zboží vycházel z myšlenkového schématu odlišení užitné hodnoty a směnné hodnoty. I v jeho podání zůstává užitná hodnota kategorií výroby, je souborem vlastností, které statek ve výrobě získává a které mu umožňují uspokojovat potřeby. Jako taková je nezbytným předpokladem směny. Ve vzájemném vztahu užitné a směnné hodnoty však naráží na problém, který vstoupil do historie jako tzv. *Smithův paradox*. Ten souvisí s tím, že v některých úvahách chápe užitnou hodnotu ve smyslu užitečnost. Paradox hodnoty byl pro něj současně důkazem, že směnná hodnota (cena) není závislá na užitné hodnotě (užitečnosti). Jako příklad uvádí diamant a vodu, kde pokud se jedná o užitečnost, je voda velice užitečná, ale její hodnota je ve srovnání s diamantem zanedbatelná.

Hodnotová teorie A. Smitha je založena na rozlišení mezi tzv. přirozenou a tržní cenou. Tržní cena je cenou za kterou se na trhu prodává a z dlouhodobého hlediska tenduje k ceně přirozené. Přirozená cena (na rozdíl od tržní ceny) není závislá na vztahu nabídky a poptávky, ale je ovlivněna (determinována) náklady.

Poznámka: Na rozdíl od interpretace ceny v soudobé ekonomii je zde položen důraz na:

- reprodukční funkci ceny související se základním řešeným problémem, tj. růstem bohatství, jehož předpokladem je opakovaná a rozšiřující se výroba statků.
- nepřihlíží se k vzácnosti statku jako faktoru ovlivňujícímu cenu. Paradox hodnoty je pokračovateli (Ricardo) odstraněn tím, že veškeré úvahy se vztahují pouze k reprodukovatelnému zboží.

Pro vývoj hodnotové teorie klasické politické ekonomie se stala závažnou Smithova snaha identifikovat obsah (strukturu) hodnoty. „*Z kterých jednotlivých složek se skládá skutečná cena.*“ Odpovídá, že „*hodnota, kterou dělníci přidávají surovině, rozpadá se na dvě složky: jedna z nich platí jejich mzdu, druhá zisk zaměstnavatele z veškerého kapitálu, který vložil do materiálu a mezd.*“

Hodnota, kterou dělníci přidávají surovině je nově vytvořenou hodnotou, což znamená, že hodnota výrobku je tvořena dvěma složkami, hodnotou přenesenou (ze spotřebované suroviny a opotřebením zařízení - H_P) a hodnotu nově vytvořenou (vyjdeme-li z teorie pracovní hodnoty, výsledek vynaložené práce dělníků - H_N), tedy:

$$H = H_P + H_N$$

Nově vytvořená hodnota se rozkládá na důchody, v tomto případě *zisk (z) a mzdu (m)*. Smithova snaha nalézt složky, ze kterých se hodnota skládá vyúsťuje do myšlenkové konstrukce, ve které *hodnotu rozkládá na důchody: mzdu, zisk a rentu*. Tím vyslovuje alternativní teorie hodnoty, tzv. *důchodovou teorii hodnoty, podle které je hodnota tvořena důchody*. „*Tři původní zdroje veškerého důchodu, jakož i veškeré směnné hodnoty, jsou mzdy, zisk a renta*.“

Konstrukce se opírá o tzv. *Smithovo dogma*, které je založeno na tom, že hodnota přenesená je co do výše závislá na práci vynaložené na výrobu surovin a zařízení v předcházejících výrobcích, kdy byl vynakládán rovněž kapitál a práce. Tedy, velikost hodnoty přenesené v čase t je závislá na velikosti vytvořené hodnoty v čase $(t - 1)$. Potom můžeme obdobně vyjádřit hodnotu přenesenou v čase $(t - 1)$.

$$H_{P\ t-1} = H_{t-2} + m_{t-2} + z_{t-2}$$

Tímto způsobem je možno hodnoty přenesená vyjádřit pomocí zisků a mezd vyplacených v předchozích obdobích a hodnotu každého výrobku vyjádřit jako součet důchodů vyplacených při jeho tvorbě a tvorbě zařízení pomocí nichž se výrobek vytváří a důchodů vyplacených v souvislosti s těžbou a zpracováním použitých surovin.

Alternativnost určení hodnoty řešil časovým oddělením, kdy teorii pracovní hodnoty chápe jako adekvátní pro období předkapitalistického vývoje (nerozvinuté společnosti), a určení hodnoty důchody vztáhl k pokročilejším společnostem.

I když teorie rozdělování nedosahuje u Smitha úrovně jeho teorie výroby, jedná se o ucelenější soustavu než u předchůdců. Klíčovými důchody jsou mzda a zisk. Mzdu chápal jako existenční minimum, přesněji minimum bylo základem ke kterému dlouhodobě směřovala. Skutečně vyplácená mzda kolem existenčního minima oscilovala obdobně jako tržní cena kolem ceny přirozené. Vazbu na existenční minimum zdůvodňoval jednak tím, že docházelo ke změnám v dělnické populaci (vyšší mzda, růst populace) a současně na trhu práce vystupovala omezená poptávka po práci ze strany zaměstnavatelů.

Přesto připouštěl možnost dlouhodobého růstu mzdy nad existenční minimum, a to v zemích, ve kterých docházelo k akumulaci kapitálu, jejímž důsledkem byla rostoucí poptávka po práci. Zde sehrávalo důležitou roli Smithovo chápání kapitálu, který dělil na:

- *fixní (budovy, stroje, zařízení)*
- *oběžný (zásoby zboží a mzdy, resp. zálohy na mzdy)*.

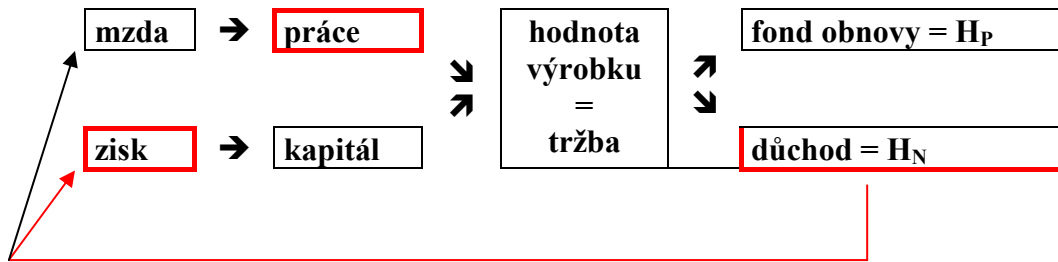
V tom je skryta představa, že kapitalistické podnikání předpokládá existenci třídy, která je schopna uspořít prostředky, které přemění v kapitál, za který nakoupí nejen stroje a zařízení, ale také surovinu a především najme práci (kapitál v podobě záloh na mzdy, které se platí dříve, než tržní produkce přinese tržbu). V tom také spočívá dominující postavení kapitalisty v klasické politické ekonomii, byl schopen tvořit, investovat, vytvářet mzdový fond, tím byla třída kapitalistů specifická a zejména ve srovnání s pozemkovými vlastníky progresivní.

Zisk jako důchod faktorů kapitál (kapitál determinoval produktivitu práce a růst) vnímal jako nutný a oprávněný důchod, ale v tomto hodnotovém kontextu nabývá charakteru srážky z produktu práce dělníka. Zaměstnanost se stala u Smitha funkcí akumulace kapitálu a akumulace znamenala i růst mzdového fondu. Zisk chápal jako náklad kapitálu. Byl to důchod přirozený náležející tomu, kdo vynakládal kapitál. Kdyby nebylo zisku, neakumulovalo by se, nevznikaly by pracovní příležitosti. Na druhé straně nepodal odpověď na otázku jak velký zisk kapitálu náleží, jak musí být velký, aby byla ochota akumulovat.

Rentu za náklad nepovažuje, jedná se o přebytek ceny nad náklady. Její existenci nezpochybňuje, ale chápe její existenci jako **důsledek monopolu vlastnictví půdy**, dokonce její vznik spojuje i s vyšší produktivností práce v zemědělství, jejímž zdrojem je půda.

Interpretace důchodů je závislá také na tom, v souvislosti s kterou hodnotovou teorií o nich pojednává. Vychází-li z teorie pracovní hodnoty, mají zisk i renta charakter srážky z produktu práce, jedná se o důchody odvozené. V případě důchodové teorie hodnoty, je postavení důchodů rovnocenné, přirozené.

Poznámka 1: V čem spočíval problém aplikace teorie pracovní hodnoty na rozdělování? Zisk v konceptu teorie pracovní hodnoty je srážkou z produktu práce dělníka.

Poznámka 2: Smith ani jeho pokračovatelé se nedopracovali k odpovědi na otázku, čím je určena cena výrobního faktoru. Tím zejména v případě mzdy a zisku byla klasická PE vtahována do diskuzí a sporů o oprávněnosti důchodu, oprávněnosti výše, čili spravedlnosti důchodu.